

Şəhidlik zirvəsi, qəhrəmanlıq tarixi- Qan yaddaşımızda yaşayan tarix

"1990-cı il yanvarın 20-də Azərbaycan xalqına qarşı ağır cinayət törədilmişdir. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün pozulması cəhdlərinə, keçmiş SSRİ rəhbərliyinin Azərbaycan xalqına qarşı apardığı ədalətsiz və qərəzli siyasətə, yerli rəhbərliyin yarıtmaz fəaliyyətinə etiraz əlaməti olaraq küçələrə çıxmış dinc əhaliyə divan tutmaq məqsədilə Bakı və respublikanın bir neçə rayonuna qanunsuz olaraq sovet qoşun hissələri yeridildi. Qəddarlıqla həyata keçirilən cəza tədbirləri nəticəsində Azərbaycanın yüzlərlə günahsız vətəndaşı yaralandı, qətlə yetirildi, Azərbaycan xalqına qarşı kütləvi terror aktı həyata keçirildi".

Heydər ƏLİYEV

"Dərd insanın belini əyər. Gözünün nurunu alar. Canına üşütmə salar. Sevincini çöhrəsində, gülüşünü dodağında dondurar. Lakin dərdə qalib gəlmək böyük qələbədir..." Bu müdrik, müqəddəs deyimlər ulu babalarımızdan bizlərə yadigar qalan tövsiyədir. Amma... Dərd də var, unudulmur, xatırlananda, yada düşəndə elə bil sinələrə od basırlar. 20 Yanvar faciəsi də varlığımızı yandıran oddur, ürəyimizi göynədən dərdədir, bələdir!

Salam, Şəhidlər Xiyabanı

Soyuqlu-sazaqlı - 20 il əvvəl olduğu kimi qış axşamıdır. Müqəddəs ünvan Şəhidlər Xiyabanı işığa qərq olub. Bədirlənmiş Ay ətrafa nur səpir. Ara yolla irəliləyirik. Qəfil eşitdiyimiz yangılı səsdən ayaq saxladıq.

**Murovla Xaçın ağlar,
Tərlanla laçın ağlar.
Balası ölən ana,
Çəngələr saçın, ağlar.**

Ana ilə balanın söhbətini də xəyalımızda canlandırırıq: "Canım qurban, hardasan? Sən gedəndən nə gecəm var, nə gündüzüm..." "20 ildir burdayam, ana..." "Oğul, oğul! Səsinə qurban kəsilib. Sənsiz eynim açılmır, üzüm gülmür, könlüm qubar bağlayıb. Mən səni buramı üçün dünyaya gətirmişdim? Niyə tələsdin, a bala? Gecələr yatmadım. Kirpiyimlə od götürdüm. Səni sıgalladım, tumarladım, layla dedim. Ayağna daş dəyəndə ürəyim dilim-dilim soyulardı... Böyüdükcə boyuna baxanda könlüm açıları. Ürəyim fərəh-sevincəndən dağ boyda olardı. 8 yaşından səni atasız böyütdüm. Min bir Əzaba qatlaşdım. Dedim, tək səni xoşbəxt olasan. Təzəcə institutu bitirmişdin. Hazırlaşdım 22 yaşımı qeyd edəm. Qohum-qonşunu başıma yığam, elçiliyə gedəm. Niyə nəyə olmaq, gəlin görmək istəyimi, niyyətini gözümdə qoydun, ay oğul?! İndi gözaltı elədiyim qız səni mənədən soruşursa, nə cavab verim? Nə idi günahın, qəbahətin, a bala? Yaralarına qurban olum, oğul. Niyə belə "vəfasız" çıxdın? Niyə məni tənha, məyus qoydun?"

Bu, Mehman İbrahim oğlu Həsənovun anası Səmayə bacının səsi idi. Diz bükmüşdü oğlunun məzarı önündə. Gümüşü saçları Ay nurunun altında bəmbəyaz görünürdü...

İyirmi il əvvəl...

1990-cı ilin ilk günlərində adamlar fərəh hissi keçirirdilər. Çünki il at üstündə təhvil olmuşdu. Uşaqdan-böyüyə bütün insanlar bəxtlərinə şirin qismət çıxacağına güman edirdilər. Di gəl ki, tale onların üzünə gülmədi. Necə ki, quş balası pərvazlananda qanadı qrarlar, göylərə boylana-boylana baxar, bax, eləcə insanlar da boyunları bükülü qaldılar... Yanvarın ikinci yarısı idi. "Azadlıq" meydanı nərildəyir, guruldayırdı. Əsarətdən - zülmədən, mənəvi sarsıntılardan, sıxıntıdan xilas olmaq istəyənlərin haray-həşiri dünyaya yayılırdı. Lakin burdan-bura Mərkəzi Komitənin binasına çatmırdı. Bəlkə də çatırdı, amma rəhbərlik adamların tələbini, istəyini eşitmirdi. Yox! Sadəcə olaraq onlarda milli duyum, milli hiss ərsə çəkilməmişdi. Çalışmışdılar ki, yaranmaq, yaltaqlanmaq yolu ilə layiq olmadıqları, amma sahib çıxdıqları vəzifədən kənar düşməsinlər. Minlərlə soydaşımız qırılaydı, ancaq onlara dəyib-dolaşan olmayaydı. Bax, belə idi onların amalları. Unutmuşdular ki, özgələrinin səadəti üstündə qur-ulan xoşbəxtlik gec-tez tar-mar olur!

O dövrün respublika rəhbərləri xalqdan büsbütün təcrid olunmuşdular. Meydana, küçəyə, teleekrana çıxıb təskinlik vermək, həyan olmaq əvəzinə, qapalı qapılar arxasında camaatı susdurmaq, perikdirmək, hətta lazım gələrsə, əzmək, şikəst, mayıf etmək planları hazırlayırdılar. Əslində bu müdhiş, qorxunc plan çox da uzaq-da deyil, gözümüzün önünə idi. Zirehli, vahiməli tanklar paytaxtın girəcəyində göstəriş gözləyirdi. Bakının küçələrində, meydanlarında əlləri qalxanlı, dəyənəkli, silahlı hərbiçilər sağdan vurub, soldan çıxırdılar. Doğrudanmı Ə. Vəzirovun, A. Mütəllibovun, V. Hüseynovun bu olaylardan xəbərləri, soraqları yox idi?

Sual, belə dözülməz vəziyyət meydana yığışanları da düşündürdü bəlkə məsafə aralıdır, onların səslərini, tələblərini rəhbərlər eşitmir? Bu qənaətə gəldilər ki, Mərkəzi Komitənin binası önünə toplaşsınlar. Orada aramsız

mitinqlər başladı. İradlarını, istəklərini bildirenlərin çıxışları biri digərini əvəz edirdi. Lakin rəhbərlik susurdu. Sovet tanklarının çoxu artıq şəhərə daxil olmuşdu. Qış günəşi qüruba yaxınlaşırdı. Havadan qan qoxusu gəlirdi. 1990-cı il yanvarın 19-u saat 18 radələri idi.

Partlayış

Bu sətirlərin müəllifi mən həmin vaxtlar Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətində işləyirdim. Məhz hə-min gün bəlkə də dünyada bənzəri olmayan kriminal hadisənin canlı şahidiyəm. Bir vətəndaş, teleradio şirkətinin sabiq əməkdaşı kimi hadisədən sonra yaranmış şayiələrə, uydurmalara indi aydınlıq gətirmək istəyirəm: İş yerimiz gözləri ayaqlarının altını görməyən sovet ordusunun hərbi kontingenti tərəfindən zəbt edilmişdi. İşçilər onların hədələri, qorxuları altında doğma ünvandan qovulmuş, uzaqlaşdırılmışdı. Mərkəzi Komitənin nömrəli, nömrəsiz maşınları şirkətin həyatına gəlib-gedirdi. Maşından düşənlərin, sovet zabitləri ilə pıçıladaşanların əksəriyyətini üzdən tanıyırdıq... Enerji blokunun partladılması, sıradan çıxarılması planlaşdırılmışdı. Təbii ki, onların qarşısını kimsə ala bilməzdi.

Enerji bloku niyə, nə üçün partladılmalıydı? Bunun səbəbləri çoxdur. Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi Ə. Vəzirov itaətkar buyruqçu olmuşdu. Onu mərkəzdən və Bakıdakı nümayəndələri məcbur edirdilər ki, dinc əhali, vətəndaşlar baş verən hadisələrdən xəbər tutmasınlar. Televiziya-radio susmalıydı, vəssalam! İstək və tələb yerinə yetirildi. Beləliklə, XX əsrdə ilk və son dəfə təbliğat obyektinə Ə. Vəzirovun təşəbbüsü ilə Bakıda partladıldı. Həmin gün hadisənin şahidi olanlardan eşitdiklərimizi xatırlayıyıq:

İbrahim Hüseynov, enerji blokunun növbə rəisi: - İçəri iki nəfər daxil oldu. Birinin əlində avtomat silah vardı, o birinin əlində iki çanta. Məndən gərginlik xəttinin hardan gəlib, hardan çıxdığını soruşdular. Blokda nələr varsa, hamısı ilə maraqlandılar. Sonra məni və Romanovu qabaqlarına qatıb apardılar. Soruşdum ki, bizi hara aparırsınız? Cavab verdilər ki, qorxmayın, sizə heç nə olmayacaq. Xeyli aralanmışdıq ki, birdən güclü titrəyiş, partlayış oldu. Dedim ki, Viktor, bloku partlatdılar...

Viktor Romanov, elektrik montyoru: - Mən növbəyə yanvarın 19-da saat 19-da gəlmişdim. Təxminən 15 dəqiqədən sonra sovet zabitləri sexə daxil oldu. Onlar enerji təchizatı sxemi ilə maraqlanırdılar. Rabitə kabellərinin keçdiyi yuvacıqları açıb baxır, qərribə-qərribə suallar verirdilər. Sonra mənə dedilər: "Səni komendant çağırır" Dostumla (İbrahimplə) məni apardılar. Bir neçə dəqiqədən sonra partlayış oldu. Bizə susmağı tapşırıdılar, hədə-qorxu gəlirdilər.

"Komsomolskaya pravda" qəzeti həmin il fevralın 10-u sayında yazmışdı ki, mərkəzin birinci məqsədi Azərbaycanda teleradio şirkətini ələ keçirsin. Sovet ordusu niyyətinə çatdı.

Ay ucalıb, gecə yarı olub...

Yaxınlarım biləndə ki, bu yazımla əlaqədar gecəni Şəhidlər Xiyabanında qalacağam, razı olmadılar. Amma getməliydim. Ruhlar məni çağırırdı... 1990-cı il 19 yanvar, axşam saat 23 radələri idi. Mərkəzi Komitənin qənsərində meydan "rəhbərləri" bildirdilər ki, teleradionun enerji bloku partladılıb. Sovet hərbi kontingenti bir işarəyə, himə bənddir ki, şəhərə soxulsun. Lakin iradlarından əl çəkmirdilər. Deyirdilər ki, yolları bağlamalıyıq, ordunun qarşısını (!) almalıyıq. Şıxov, Biləcəri enişinə, "Əzizbəyov" metrosu səmtə gedən insanların vüqarlı, qürurlu, inamlı addımları 20 ildən sonra da gözlərim önündə canlananda onların qətiyyətlərinə yaxşını-pisimi qiymət verim, bilmirəm. Bəlkə onlar zor qarşısında qalib ölümün üstünə gedirdilər? Xeyr! Onlar azadlıq fədailəri idilər!

Həmfikirdə olduğum dostumla birgə Biləcəri enişinə gəldik. Orada tonqal qalanmışdı. Alov üç-dörd metr hündürlüyə qalxırdı. Ətrafda yüzlərlə adam vardı. Birdən hay düşdü ki, bəs "azadlıq aşıqı" - Nemət Pənahov bura gəlir. Xəbər doğru çıxdı. "Bəy" gəldi. Mirzə Cəlil məşhur "Ölülər" pyesindəki Şeyx Nəsrullah qəbiristanlıqda dayanıb, ətrafi eyhamla nəzərdən keçirdiyi kimi, Nemət bəy də eyni üsuldan istifadə etdi. Handan-hana dedi: "Camaat (Ölülər!), öldü var, döndü yoxdur. Biz tanklara da, orduya da qalib gəlməliyik. Bir azdan bura silah-sursat da gətirəcəklər..."

Bu arada bir gənc irəli çıxıb soruşdu: çox keçmədi "Bəy, deyirsiniz yəni tankları da susdura bilərik?" Nemət: "Bəli, son nəticə ölümdür!" "Bəy"i gətirən maşın onu gəldiyi yolla geri qaytardı. Sanki bu gedişi gözləyirmiş kimi Biləcəri enişinin aşağısında zirehli texnikanın mühərrikləri işə düşdü...

Taleyin qismətinə bir bax: 20 il əvvəl, yanvarın 19-da saat 24 radələrində gördüyüm gənc Fuadla burada - Şəhidlər Xiyabanındakı məzarı ilə üz-üzə dayanmışam. Amma onun baxışları, təbəssümü daşlaşıb. Daha heç vaxt, heç vədə Fuad Yavər oğlu Babayev bu dünyada olmayacaq. Əlvida, həmişəlik əlvida!. Ancaq həmin müdhiş gecədə Fuad ölməyə də bilərdi. Əgər baş verən hadisələri doğru-dürüst qiymətləndirən olsaydı. Əliyalın insanları təpədən-dırnağacan silahlanmış ordunun üstünə göndərməsəydilər.

...Tanklar üzü yoxuşa, tonqalın yandığı, insanların cəm olduğu səmtə doğru qalxırdı. İşıq saçan güllələr sanki onlara bələdçilik edirdi. Elə bil adamları durduqları yerə yapışdırılmışdılar. Kimsə tərpənmirdi. Ölümlə onların arasında qısa məsafə qalmışdı. Bəlkə inanmırdılar ki, güvəndiyimiz ordu özümüzü qırar, qanımıza qəltan edər?! Əgər beləydisə, bəs nə səbəbdən minlərlə əsgəri - zabiti səfərbər etmişdilər? Əfqanıstana, Çexoslovakiyaya, Pribaltikaya, Gürcüstana aparılan yüzlərlə tankı nə üçün indi də Azərbaycana gətirmişdilər? Yox! Basqınçılıq

qənaəti qəti idi: azadlıq, müstəqillik arzusunda olanları yandırmalı, dağıtmalı, əzməli, qan tökməli, öldürməliydilər. Allahım, o, nə müsibət idi görürdük? Bu, kino deyildi, həqiqət idi. Filmlərdə yaralanan, "ölən" aktyor kadr dəyişən kimi, üst-başını çırpıb ayağa durur, indi isə sinəsi, kürəyi gülləyə tuş gələnlərin ağızlarından qan fışqırırdı.

Zəmanəmizin Levli və Məcnunu

İnsan qəribə məxluqdur, təkləndimi, yaddaşı ona yoldaşlıq edir. Asta addımlarla İlhamın, Fərizənin qoşa məzarlarına yaxınlaşıram. Mənə elə gəlir ki, bax, elə indicə, bu an onlar cüt göyərçin kimi qanad açıb uçacaqlar... Yox, daha uça bilməzlər. Qanadları qırılıb, daşlaşıb...

Tələləri onların üzünə tez güldü, tez də yaman günə qoydu. Arzu-muradları ürəklərində qaldı. Lakin nə qədər ki, Azərbaycanımız var, İlhamın, Fərizənin də adları, sədaqətləri yaşayacaq.

İlham Qarabağda - Ağdamda dünyaya göz açmışdı. Hələ bilmirdi Yer kürəsində Fərizə adlı qız var, ya yox? Vaxt yetişdi, subaylıq daşını atmaq niyyətinə düşəndə onlar bir-birinin ürəyinə çıxdılar. Ailə qurdular. Can deyib, can eşitdilər. O qanlı, faciəli gecədə İlham da Biləcəri yoxuşuna gəlmişdi. Amma... Güllə onu yerə sərdi, həyatı başa çatdı. Taqətini kəsən soraq gənc gəlinə, bətnində körpə gəzdirən, ana olmaq həvəsi ilə yaşayan Fərizəyə çatanda o, zərrə qədər olsun gileylənmədi, ağlamadı. Bəxt payı ilə razılaşdı. Güclə eşidiləcək tərzdə yalnız bunları dedi: "Bu işıqlı dünyada İlhamsız yaşayıb, gündə min dəfə ölüb-dirilməkdənsə, birdəfəlik ölmək daha yaxşıdır. İlham mənsiz darıxar. Onu tək qoya bilmərəm". İki gün ayrılıqdan sonra onlar yenidən qovuşdular. Bu dəfə əbədi, həmişəlik! İlhamın sinəsinə sovet gülləsi dəymiş, onu öldürmüşdü. Fərizə özünə qəsd etməklə İlhamı, saf məhəbbətə, ülvi səadətə heykəl qoydu.

Tökülən qanı tapdalamayın, günahdır!

...Sabahı gün yenidən qayıtdıq dünən axşam müsibətlər gördüyümüz yerə - Tbilisi prospektinə. Tək-tək adamlar vardı. Onların gözləri ağlamaqdan qan çanağına oxşayırdı. Kəsilmiş qollar gördük. Nə vaxtsa sevgilisini oxşamaq, bəzən basmaq üçün uzanan həmin qollar indi lazımsız, gərəksiz əşya kimi atılmışdı. Üstəlik barmağının biri də kəsilmişdi. Güman ki, o barmaqda üzük olub, çıxarda bilməyib, onu dibindən üzüblər. Duvaqlı gəlin gördük. Yolun kənarına düşmüş bir tay ayaqqabını sinəsinə basıb, hıçqıra-hıçqıra deyirdi: "Bu onundur (həyat yoldaşının), dünən almışdıq". 5-10 yaşlarında qız uşağı gördük, dəstəsindən ayrı düşmüş durna kimi fəğan, fəryad qoparırdı: "Ata, ata, hardasan?".

L.N.Tolstoy "Hacı Murad" əsərində yazıb ki, Hacı Muradın bədənindən kəsilən baş uzun müddət güldürdü. Sanki düşməne (çar silahlıları nəzərdə tutulur) öz gülüşü ilə dərd verirdi... Mikrorayonların girəcəyində - 16 mərtəbəli binanın arxasında bədənindən üzülmüş baş gördük, hələ də dodaqları səyriyirdi. Yəqin ki, o da sovet ordusunun acığına güldürdü. Qəddi bükülmüş yaşlı qadın gördük. Ağlamağa, ağı deməyə gücü, taqəti qalmamışdı. Ondan eşitdik: "Küçələrə, səkilərə tökülən qanı tapdalamayın, günahdır..." Çiskin yağış yağdı. Bizə elə gəldi ki, yağın adı yağış deyil, İsus Xristosun xəcalətdən axıtdığı göz yaşdır... Qan gölməçələrini yavaş-yavaş yuyurdu.

Hara baxırıdık, qərənfil görürdük. Qan gölməçələrini indi də tək-tək, dəstə-dəstə qərənfillər əvəz edirdi. Hamısının da ləçəklərində göz yaşını xatırladan damcılar, gilələr vardı. Sanki onlar da ağlaşırdılar. Doğma Azərbaycanımızın başı üstündən qapqara ələm asılmışdı. Bayraqlar endirilmişdi. Ölkədə matəm elan olunmuşdu. İnsanlar vəhşicəsinə qətlə yetirilmiş, şəhid olmuş əzizlərinin dəminə hazırlaşırıdılar... "Qışda gün çıxar, istisi olmaz".

Amma indiki Günəş başqa vaxtlarda olduğuna bənzəmir. Hərərəti az olsa da, görünüşü dupdurudur. Bu, müqəddəs yerə - Şəhidlər Xiyabanına gələnlərin üzünə gülümsəyirdi. İnsanlar hıçqırtılarını gizlədə bilmirlər. Türk dünyasının böyük şəxsiyyəti Mustafa Paşa Atatürkün kəlamını xatırlayırıq: "Tarixi unutmamaq - ananı unutmamağa bərabərdir. O göz yaş müqəddəsdir ki, o, adamları daha firavan, xoşbəxt sabahlara çağırır". Gələnlərin ardı-arası kəsilmir. Onların ikisinə yaxınlaşıb baş vermiş hadisələrə münasibətlərini öyrənirik:

Tahir Hacıyev, ekspert: - Qanlı günlərdə hüquq-mühafizə orqanlarından heç bir göstəriş almadıq. Həmin qurumun icazəsi, sərəncamı olmadan belə hadisələrlə bağlı ekspertiza aparmağa ixtiyarımız yoxdur. Lakin rəsmiyyətçiliyi bir kənara qoyaraq, bizdən asılı olan, hətta deyərdim ki, olmayanları da etməyə çalışdıq... Ölənlərin, yaralıların arasında 14 yaşlı yeniyetmələrdən tutmuş, 70-80 yaşlı ahıllar, müxtəlif millətlərin nümayəndələri var idi... Tədqiqat nəticəsində müəyyən etdik ki, Bakıda atılan güllələr hətta sovet dövlətinin Əfqanıstanla müharibə zamanı da istifadə olunmamışdı. Bunlar, beynəlxalq konvensiyaların qadağan etdiyi güllələr insan bədənini ağılsızlaşdırma dərəcədə dağdır, sümükləri qəlpələyir...

Vaqif Yusifov, həkim: - Gecə saat 12-dən səhər saat 6-dək 120 yaralı, 110 şəhid qəbul etdik. Səhər bu barədə Səhiyyə Nazirliyinə rəsmi məlumat verdik. Tədrisən yaralıların sayı artırdı. Onların arasında 9-12 yaşlarında uşaqlar da vardı...

O gün bir də geri qayıtmayın

Qan yaddaşımıza yazılmış faciəli tariximizin üstünə bir il də gəldi. Lakin əsrlər keçsə də, 1990-cı il 20

Yanvar qanlı hadisəsi heç vaxt, heç vədə, heç zaman yaddan çıxmayacaq, dönə-dönə xatırlanacaq. Şəhidlərimizin qanları hədər axmadı. (.) qanlar bugünkü azadlığımızın, müstəqilliyimizin, dövlət quruculuğumuzun, tərəqqimizin atributlarının əsasıdır. Əlbəttə, 20 il əvvəl baş vermiş, törədilmiş qanlı faciə tariximizə qanla yazılıb. Lakin günahsız, qəbahətsiz axan o insanların qanı Milli dəyərlərimizi ucaltdı, məqsədimiz haqqında dərğahına yetişdi. Müstəqillik qazandıq. Hazırda respublikamız dünyada sosial-iqtisadi baxımdan ən inkişaf etmiş ölkə kimi tanınır. 20 Yanvar şəhidləri isə yaddaşlarda yaşayırlar.

Telman Məmmədخانlı